

TOPLUMSAL BELLEK VE MEDYA

Abdulkadir ATİK*
Şeyma BİLGİNER ERDOĞAN**

ÖZET

Toplumsal bellek, geçmişle bugün arasında kurulan bir köprü gibidir. Kültürel, siyasal, ekonomik vb. değişmelerin, sonraki kuşaklara aktarılmasında aracı işlev görür. Bu çerçevede toplumsal bellek kavramı, konuyla ilgili yapılan çalışmaların yükselişinin nedenleri ve medya ve toplumsal bellek arasındaki ilişkinin nitelikleri ele alınmıştır. Çalışmada yöntem olarak literatür taraması ve dizi üzerinden inceleme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Bellek, Medya.

ABSTRACT

Social memory is like a bridge between past and present established. Cultural, political, economic, and so on. changes functions that tool in the next generation transfer. In this context, the concept of collective memory, the rise of the studies on the issue of the relationship between the causes and characteristics of the media and collective memory are discussed. In the study, literature review and out of sequence analysis are performed as methodology.

Key Words: Collective Memory, Media.

* Yrd. Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon Sinema Bölümü, E-Mail: kadiratik@atauni.edu.tr

**Arş. Gör. Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Televizyon Sinema Bölümü, E-Mail: bilginer.seyma@atauni.edu.tr

GİRİŞ

Özellikle 1980’lerden sonra bir patlama yaşayarak modern insanın unutmaya eylemine karşı panzehir olarak geliştirilen “Toplumsal Bellek”, dünya genelinde meydana gelen bir takım kültürel, sosyal, ekonomik olaylar sonrası yükselişe geçmiştir.

Toplumsal bellek, bireylerin bellekleri gibi münferit olayların değil, aynı olaylara şahitlik eden bireylerin, bir olay veya durum karşısında yaşadıkları anılarının ortak paydada buluşmaları sonucunda oluşur. Bireylerin bellekleri zihinsel bir arşiv gibi düşünülürken, toplumların bellekleri de kültürel bir arşiv gibi düşünülebilir. Çünkü toplumun kültürden veya kültürün toplumdan ayrılarak tanımlanması imkânsızdır. Toplumların varlığını ve devamını sağlamadaki başrolü oynayan kültür, toplumların oluşumunda ana öğedir. Toplumsuz kültür, kültürsüz toplum düşünülemez.

Dünyanın ilk günden bu yana sürekli değişerek bugünkü geldiği nokta düşünülürse, geçirilen değişimler ve dönüşümlerin de insanların ve uzantısı olan toplumunda ne denli değiştiğini açıkça ortaya koymaktadır. Avcılık ve toplayıcılıkla geçinen, bu eylemleri gerçekleştirmek için de sınırlı imkânları zorlayan insanoğlunun, bugünkü geldiği noktadan dönüp geriye baktığında hayret etmemesi elde değildir. Bütün bu gelişmelerin silsile halinde devam etmesi, toplumların ilerlemesi, ilkel yaşamdan bugün içinde bulunduğumuz bilişim çağına kadar bir serüven şeklinde devam edip gelmiştir.

Bugün gelinen son noktada teknolojinin baş döndürücü etkisinin “hız” la birleşmesi sonucunda kitlelerin, olağanüstü bir şekilde değişime maruz ve mecbur kaldıkları görülmektedir. Özellikle kitle iletişim araçları arasında büyüdü bir dünyanın kapısını açan televizyon, kitlelerin etkisi altına almakta diğerlerine nazaran daha üstün bir güce sahiptir. Bu etkiye bağlı olarak çalışmanın temelinde toplumsal bellek konusu üzerinden toplumsal hatırlama ve unutturma biçimlerinin medyanın da manipüle etmesiyle birlikte geçirdiği değişimler ve dönüşümler yer almaktadır.

Her alanda değişen dünyanın değerleri arasında temel öğelerden biri olan “tüketim kültürü”nün, yaşadığımız dünyanın dışında farklı bir dünyanın var olduğu hayalini sunması değişimin ayak sesleridir. Bu ayak sesleri ise ileri düzey kapitalizmle ve kitle iletişim araçlarının birlikte hareket etmesiyle doruk noktasına çıktığının işaretidir.

Zihnin kolayca yönlendirildiği bir ortamda, kültür aktarıcısı olarak hayatımızın baş danışmanı olan televizyondan öğrenilenlerle yetinildiği bir dönemde, insanların da zihinlerini yönlendirmek çok çaba gerektiren bir iş olmaktan çıkmıştır. İnsanlar ayrıcalıklı olarak düşündükleri geçmişlerini dahi, yaşadıkları olayları veya yaşam biçimlerini, tekrardan ancak aktarıcı olarak farklı bir kanal olan kitle iletişim araçları üzerinden hatırlamaktadır. Çalışmamızda da bu doğrultuda, toplumların belleklerinin asla değişmeyeceği düşünülen kültür, din ve gelenekler üzerinden farklı bir yolla ve televizyon aracılığıyla nasıl manipüle edilebileceği üzerinde durulmaktadır.

1.TOPLUMSAL BELLEK

Bellek, geçmişten gelen birikimlerin diğer kuşaklara aktarılmasıyla anlam kazanır. Geçmişle gelecek arasındaki köprü olan ve şimdinin içinde yaşadığı yer bellektir. Bellek sadece zihinsel bir işlev olmaktan ziyade içinde yaşadığımız şu anda bulunmaktadır. Bellek, bir kişinin münferit olarak hatırlayabildiği anıların yaşadığı zihinsel bir ambar olarak görülebilir. Aynı şekilde toplumların da geçmişlerinde önemli rol oynayan tarihsel, sosyal, kültürel, ekonomik vs. olayların kolektif bir bellek etrafında yeniden zuhur etmesiyle toplumsal bellekten söz etme ihtiyacı doğar.

1980’lerde dünya genelinde özellikle kültürel, sosyal ve ekonomik bir takım yaşanan olayların bir sonucu olarak bellek kavramı da yükselişe geçmiştir. Mithat Sancar’ın dile getirdiği gibi “1980’lerin basından itibaren yaşanan çeşitli olaylarla birlikte; ‘hafıza patlaması’, ‘hafızanın başkaldırısı’, ‘hafızanın intikamı’, ‘hafıza konjonktürü’ gibi parolalarla nitelenen bir dönem başla[mıştır]. Özellikle Latin Amerika’da askeri diktatörlüklerin çözülmesi, Güney Afrika’da ırkçı rejimin çökmesi, Sovyetler Birliği ve Doğu Blok’unun dağılması, toplumların kendi geçmişleriyle ilişkilerinde bir değişim sürecine girmelerine yol aç[mıştır].” (Sancar, 2007:19)

Toplumsal bellek kavramı, ilk olarak zihinde bir kültür kavramıyla yankılanır. Toplumdan bahsederken yazılı- yazısız hukuk kuralları, gelenek- görenek, yaşam şekilleri ve konuşma biçimleri, kullandıkları araç-gereçler, iskân ettikleri yapılar ve daha da sayılabilecek bir takım kültür öğeleri akla gelir. Anlamını ve farkını insan temelinde bulan kültür ve toplum, ayrılmaz bir bütün oluşturur. İnsanoğlunun ve uzantısı olan toplumun bilerek veya tesadüfen tecrübe ederek yaşadıkları olaylar, onların tarihlerini oluşturur. Bellek işte tam bu noktada devreye girerek, yaşanılmış olayları, durumları sonradan gerektiği yerde tekrar hatırlanmak üzere bilinçli olarak arşivler.

Peki nedir “Toplumsal Bellek” in tanımı? Toplumsal (sosyal) bellek, Maurice Halbwachs (On Collective Memory, 1992) “grup kimlikleri tarafından yapılandırılmış olan belleğin, bireylerin çocuklukları, komşuluk ve ortak ilişkileri, ortak politik veya ticari yaşamları, yani muhtemel belli kesişme noktaları olan kişilerin oluşturdukları bir bellek türü” olarak tanımlar. Bunun gibi toplumsal bellek üzerine yapılan çalışmalarda daha çok, toplumsal belleğin; ‘bir grubun ortak deneyimleri ile ortak yaşam biçiminin sonucu olarak gelişen anıların şekillendirilmesi’ biçiminde ele alındığı söylenebilir. Bakış açısı farklılıklarınınsa daha çok ‘bu anıların nasıl ve hangi dinamikler doğrultusunda şekillendirildiği’ noktasında ortaya çıktığı görülmektedir.

Bir başka tanımda “Toplumsal bellek, bireylerin kendilerinin deneyimlemedikleri ancak kültürel yapıntılardan(artefact) öğrendikleri geçmiş bilgisi olarak tanımlanabilir. Bu noktada üç unsur dikkat çekmektedir: sosyal olarak dolayımlanan bireysel hafıza, sosyal dolayım için kültürel formlar ve kültürel formlardan inşa edilmiş bireysel hafıza.”(Schudson, 1997:348) Toplumsal bellek veya kolektif hafıza, insanların birlikte aynı anda yaşadıkları geçmiş üzerine değil, geçmişin bilgisinin ortak olmasına vurgu yapar. Geçmişin bilgisi üzerine paylaşım arttıkça toplumsal belleğin gücü de o oranda artar. Bu açıdan bakıldığında bireysel yaşamın kolektif hafızadan beslendiği görülür.

Toplumsal bellek, geçmiş, şimdi ve gelecek arasındaki bir köprü kurar, insanın zamanda kök salmasını sağlar, kimliğinin oluşmasında zaman döngüsü içerisinde insanın varoluşu için kurucu, özel bir nitelik taşır. Toplum içerisinde varlığını idame ettiren insanoğlu, bir yandan birlikte yaşamının getirdiği güçlükleri aşmaya çalışırken, öte yandan bu birlikteliğin sonucunda oluşturduğu yaşam formlarını, değerlerini, inançlarını koruyarak ait olduğu toplumun özelliklerini bir sonraki kuşağa aktararak devamlılığı sağlama çabasına girmiştir. Toplumsal belleği ya da kolektif hafızayı ele almanın yegâne yolu dört bir tarafa yayılmış yurttaşlarla, göçmenlerle ve sürgünlerle hayali diyaloglara girmektir.(Boym, 2009:92) Toplumsal belleğin “mutlak olarak” aradığı şey, geçmişte birebir deneyimlemiş bireysel hafızalar değildir; ancak toplumların “kültürel genetik şifresi” olan kütüphaneler, müzeler, anıtlar, yer adları, tarih kitapları gibi sosyal olarak üretilmiş hafıza oluşturma öğeleri ya da mekânlar olabilmektedir.

Toplumsal unutmaya karşı bir iksir olarak görülen toplumsal belleğin durumunu Huyssen şöyle açıklamaktadır: “(...) belleğe ilişkin saplantılarımızın, bir tepki oluşturma işlevi gördüğünü söyleyeceğim. Artık bellek, öncelikle, meta biçimi yoluyla kapitalist şeyleşmeye karşı yaşamsal ve güç veren bir panzehirdir, daha önceki bir kültür endüstrisinin ve onun tüketim pazarlarının demir parmaklıklarıyla homojenliğinin bir yadsınması değildir. Daha çok, bilgi işlem süreçlerini yavaşlatma; zamanın, arşivin eşzamanlılığı içinde çözülmesine direnme; benzeşim, hızlı bilgi akışı ve kablo ağları evreninin dışında bir düşünme tarzını yeniden ele geçirme; afallatıcı ve çoğu zaman tehditkâr bir heterojenlik, eş zamansızlık ve aşırı bilgi yüklenmesi dünyasında tutunacak bir alan talep etme girişimini temsil eder.”(Huyssen, 1999:19)

Modernleşmenin öğütlediği geçmişle bağları koparmanın, aslında bireye getirisi olmadığı gibi, köksüz bırakmasının etkisi ile hafızanın yükselişi de aynı döneme denk gelir. Çünkü Modernizm’in vadettiği yeni yaşam biçimleri ve modern olma hali, köksüz bireyi yalnızlığa ve boşluğa itmiştir. Birey, beklentileri karşılamayan modern dönem etkisinden sıyrılmaya çalışır. Zaman içinde kaybolmaya karşı ve toplumda oluşan boşlukları geçmiş ile telafi etme yoluna gider. Geçmişe tam manasıyla dönmenin mümkün olmadığı için kodlanmış bellek birikimlerini mekânlarla, ritüellerle, müzelerle, anıtlarla şimdide demirlemeyi amaçlar.

Toplumsal belleğin kaynağı geçmiş olsa da yaşanan teknik ilerlemeler onu, dinamik ve devingen yapısıyla yeniden ele alma zorunluluğuna yol açmıştır. Zamana bağlı olarak yaşanan bu gelişmeler sonucunda kitle iletişim araçlarının insan hayatına girmesi, bellek mekânlarını da farklı bir boyuta taşımıştır. Her evin ihtiyacı olarak görülen televizyon evlerde iç mekânların yeniden şekillenmesinde en önemli role sahip olurken, içindeki sihirli dünyayla da geçmişe ait mekânları “şu ana” taşımaktadır.

Kitle iletişim araçlarının işin içine girmesi ve kendine tarihi yeniden kurma işini görev edinmesi, toplumsal unutmaya karşı geliştirilen “toplumsal bellek”in asıl taşıdığı anlam olan birleştirici, bütünleştirici, hatırlatıcı işlevlerini de kapsayarak “medya bellek” oluşmasına zemin hazırlamıştır. Gündelik bir pratik, bir faaliyet olarak amaçların gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynayan kitle iletişim araçlarının, kendisine özgü sosyal davranış ve sosyal etkileşim biçimleri oluşturarak, bireylerin sahip olduğu kültürel sermayenin de bir göstergesi haline gelmiştir.

Sosyal bir kavram olarak düşünebileceğimiz toplumsal bellek kavramının, politik olan yönü de vardır. Toplumların bellekleri, ait oldukları devlet veya siyasi erk veya egemen güç tarafından gerekli görüldüğünde yeniden inşa ile yapılandırılabilir. İstenilen değişimin, dönüşümün sağlanması için takip edilecek yol, bulunan toplumsal koşullara göre değişiklik gösterecektir. Ancak bugün durduğumuz noktaya baktığımızda tercih edilen en kolay yol; Marx’a göre “yabancılaşma”, Gramsci’ye göre “hegemonya”, Althusser’e göre “ideoloji”, Foucault’a göre “Panopticon” kavramıyla gerçekleştirilmesidir. Göze çarpan temel nokta cebren değil, tüm yolların “rıza üretimin”e dayandırılarak çizilmesidir.

1.1 Toplumsal Belleğe Etki Eden Unsurlar

Toplumun temel yapı taşı insandır. Toplumu ayakta tutan ve devamını sağlayan insan farklı coğrafyalarda, farklı yaşam biçimleriyle kültürler, gelenekler, teknoloji ürünleri geliştirmiş, her alanda biriken bu ürünlerin doğal sonucu olarak da “geçmiş”i oluşturmuştur. Toplumlar meydana gelen değişme, gelişme, ilerleme, savaş, afet, göç gibi toplumsal olayların birikmesi geçmişin oluşmasına katkıda bulunur. İşte toplumlar da geçmişlerini ayakta tutabilmek amacıyla bir noktada toplumsal(sosyal) belleklerine başvurma ihtiyacı hissederler.

“Toplumsal bellek, kültür karşılığı olarak düşünülebilecek bir kavram olup kültür de medeniyet ile birlikte bir milletin o güne kadar oluşturmuş olduğu millî bilincin adıdır, denilebileceğinden toplumsal bellek, insan fenomeninden hareketle vücut bulur.”(Çıkla, 2004:20) Toplumların tarihlerinde yaşanan önemli olaylar; savaş, göç, yangın, darbe, ihtilal gibi veya kültür oluşumunda önemli rol oynayan dil, din, edebiyat, sanat, hukuk, gelenek, görenek, bilim vs. gibi iç ve dış dinamikler bellek ateşleyicisidirler. Tarihin tozlu sayıları arasında, parça parça belleklerde yer alan olaylar, bütünü oluşturması bakımından önemlidir. Toplumsal alanda ortaya çıkan herhangi bir olayın, tüm toplumu etkisi altına alacağı gerçeği gibi toplumsal belleği de doğrudan etkilemesi kaçınılmazdır. Bugün ise hayatımızın her alanında büyük payı olan medyanın da tüm toplumsal belleği oluşturan unsurlar üzerindeki etkisini de göz ardı etmemek gerekir.

1.1.2. Kültürel Etkiler

Toplumların oluşmasında toplumu oluşturan insanlar arasındaki bağları kuran, koruyan ve ilerlemesini sağlayan etken rolü kültür üstelenir. Kültürel bağlar; toplum üyelerinin birbirine uyumunu sağlayan, toplumsal belleğin oluşmasında köşe taşıdır. Kültür ise; “insan topluluklarına kimliklerini veren ve onları birbirlerinden ayırt eden özelliklerin toplamı ya da, insanların simgeler ve eşyalar yaratması ve kullanması”(Mutlu, 1998:229) biçiminde tanımlanabilir. Özü itibarıyla kültürü; “toplumda yaşayan insanların bütün öğrendikleri ve paylaştıklarını kapsayan bir kavram” (Özkalp, 2001:93) olarak görmek gerekmektedir.

Immanuel Kant’ın kültürü insanın mantıksal özünden dolayı özgürce hayata geçirebileceği amaçların, ideallerin tümü olarak tanımlamasından yola çıkılarak, kültürün aslında insanların varoluşlarını ispatlama gayreti ve kendilerini gerçekleştirme amacı etrafında döngüsel olarak seyrettiği görülür.

Bütün kültürler, bağlayıcı yapı olarak adlandırılan bir şey oluşturur. Bu yapı hem toplumsal hem de zaman boyutunda birleştirici ve bağlayıcıdır. Ortak deneyim, beklenti ve eylem mekânlarından bir ‘sembolik anlam dünyası’ yaratarak, birleştirici ve bağlayıcı gücüyle güven ve dayanak imkânı sağlayarak insanları birbirine bağlar. Kültürün, kuralcı ve anlatsal, yönlendirici ve nakledici yönü bireylere ‘biz’ deme imkânı veren kimlik ve aidiyet temellerini dayatır. Tek tek bireyleri böyle bir ‘biz’de birleştiren, bir yandan ortak kurallar ve değerlere bağlılık, öte yandan ortak yaşanmış geçmişin anılarına dayanan, ortak bilgi ve kendini algılayış biçiminin oluşturduğu bağlayıcı yapı geliştirir. (Assmann, 2001:21) Bağlayıcı yapı, bireysel anıların değil, müşterek paylaşımın çerçevesinde dile gelen anılarla perçinlenir.

Toplumların sahip oldukları kültür ve kültür öğeleri, onlar hakkında bilgi edinmenin en sağlıklı yoludur. Çünkü kültürel öğeler bir toplumun kimliğini yansıtan ayna işlevi görürler. “Kültürlerin öğelerini, değerler, inançlar, semboller, dil ve normlar şeklinde gruplandırmak mümkündür.”(Bozkurt, 2005:90) Bireyden topluma uzanan yapıya bakıldığında, sahip olunan değerler, amaç ve davranışları belirlemede ve bir sonraki aşamada bu amaç ve davranışları geliştirmede bir standart oluşturmaya yardımcı olur. Bize iyi, kötü, güzel, çirkin, ahlaki, gayri ahlaki şeyler hakkında ölçütler sunar. Bu değerler, güçlü ve etkin bir şekilde “toplumsal kontrol aracı” olarak işlev görür. Hegel’in dile getirdiği gibi birleştirici güç insan hayatından çıktığında, karşıtlıklar canlı ilişkilerini ve etkileşimlerini yitirdiklerinde ve özerkliklerini kazanmaları durumunda toplumsal birlikten, dayanışmadan ve kolektif bellekten bahsetmek söz konusu olamaz.

1.2.2. Kültür Endüstrisi

Kültür endüstrisi kuramı, 1930'lardan sonra Frankfurt Okulu düşünürleri tarafından ortaya atılmış bir kuramdır. Adorno, Horkheimer, Marcuse ve Benjamin gibi eleştirel toplumbilimciler, faşizmin zirve yaptığı ve keskin hâkimiyetini kurduğu yıllarda, egemen ekonomipolitiğin topluma yansımaları ve adım adım kültürel ve sosyal hayata nasıl yayıldığını, toplumsal meşruiyeti nasıl kazandığı ve bunun sanata yansması üzerine çalışmalar yapmışlardır.

Frankfurt Okulu eleştirisindeki temel kavram 'kültür endüstrisi'dir. İleri kapitalist toplumlarda kitle iletişim araçları birer kültür endüstrisi haline gelmişlerdir. Bunların ürettikleri kültür gerçek (yani otantik) değil, şeyleşmiş yapay bir kültürdür. Dolayısıyla 'kültür endüstrileri'nin yaydıkları kitle kültürünün özgün, kendiliğinden hiçbir yönü yoktur. Sanat özerkliğini yitirmiş; pazarlanabilir, değiş-tokuş edilebilir niteliğindeki diğer tüketim mallarından farkı kalmamıştır. Ne bu kültürü üretenler ne de tüketenler özgürdür; ikisi de sisteme bağlıdır. (Mutlu, 1998: 24-25)

Metaların kitlesel ve seri üretime başlamasıyla insanların kendilerine ve birbirlerine yabancılaşması aynı anda gerçekleşmiştir. Algılarımızı dayandırdığımız imgelerin (imajlar) metalaşmasıyla, fantazyalarımızın materyale dönüşmesi çok önemli bir mesele haline gelmiştir. Günümüz yaşamının gerçekliğinin doğru olarak anlaşılabilmesi içinde imge ve fantazyaların tarih ve kültür açısından doğru bir biçimde açıklanması gerekmektedir.

Bu kadar olumsuz etkileri olan bu kültürün buna rağmen insanlar veya toplumlar içerisinde neden bu kadar rağbet gördüğü, doğal olarak akla gelebilecek sorulardan bir tanesidir. Buna cevap olarak geleneksel yapı içerisindeki yıkılamayan hiyerarşinin Modernizm'le alt üst edilerek daha rahat ve özgürlükçü bir yapıda kimliklerin yeniden keşfedilmesine imkân vermesidir. Ancak ilerleyen zamanlarda geleneksel yapı içerisinde buldukları kimliklerini özgürlüğün verdiği sarhoşlukla "en iyi biçim" olduğu konusunda hem fikir olsalar da daha sonraları yalnızlıklarını bağlı oldukları grup yerine tüketimde bulmaya çalışmışlardır. İyi bir yaşam tarzı sunan kültür artık yerini standardı yüksek ama "yalnız" yaşam biçimine çevirmiştir.

Kültür endüstrisi, değişmez sanılan tabuların bile yıkılmasını sağlama gücüne sahiptir. Bu güçle var olanı değiştirmekle kalmayıp kendine has geliştirdiği kültürünü kitlelerin beğeni-sine sunar. Temel prensibi: Düşün, istediğini yap! Özgürsün her alanda... Ama... Tocquevelli'nin söylemiyle: "*aramızda yabancısn.*" Yukarıda da bahsedildiği gibi karşı koymayı bir zamanlar başarabilen kültür, artık insanlar arasında sürekli bir kabul merasimine dönüşmüştür. En zayıf halka ya kopar ya da çemberin dışında bir yer bulmak zorundadır kendisine. "Direnen hayatta kalabilir, ama intibak ederek." (Adorno, Horkheimer, 1996:20)

İnsanın sistemli olarak hareket ettiği bu döngüsellik içinde her ne kadar karşı koymayı düşünse bile(buna zaten sistem en başta engel koyarak düşünmeyi ortadan kaldırır) bunu uygulayacak cesareti yoktur. Çünkü her şeyi düşünen sistem kendi alışılmışlığı içerisinde bireylere rahatlatma imkânı da sunar. "Çark aynı yerde dönüp durmakta, bir yandan tüketimi belirlerken denememiş olanı da risk diye dışlamaktadır. Kültür endüstrisinin zaferi ikilidir: Dışarıda hakikat diye yok ettiğini içerde yalan olarak istediği gibi yeniden üretebilir." (Adorno, Horkheimer, 1996:24)

Toplumsal bellek, toplumun zaman içerisinde eritilen geleneksel yapısını veya toplum için vazgeçilmez unsurlara yeniden hayat vermek için geçmişi bugüne taşıyan ve yaşatan mekanizmadır. Toplumsal bellek, bir dejavu'dur.

1.2.3. Medyanın Bellek Oluşumundaki Etkisi

Medya, çok sayıda kültür ve dünya görüşüne kendini ifade etme özgürlüğü verir. Bu ise bir tek, ‘gerçeklik’in algılanmasını engeller. Bu çoğulcu iletişim ortamında artık gerçekliğin hiçbir merkezi koordinatı yoktur. Medya toplumunda, akıcı bir bilinçte ve kişinin her şeyin nasıl olduğunu bilmesinde şekillenen özgürleşim ideali yerini, çoğulculuğa ve gerçeklik ilkesinin erozyona uğramasına dayanan bir özgürleşime bırakmıştır. ‘Yerel rasyonalitenin özgürleşmesiyle herkese daha büyük kabul veya yetki sağlanacaktır’, diye bir şey söz konusu değildir. Özgürleşim, herkesi siyah, kadın, homoseksüel, Protestan, vs. gerçekte ne iseler, sadece onu göstermek anlamına gelir.(Sözen, 1997:25)

Karşımızda kendi gerçekliğini, oluşturduğu dil ve söylem üzerinden gerçekleştiren bir medya vardır. Bu dil ve söylem de içinde bulunduğu koşullara ve buna bağlı olarak gelişen sosyo-ekonomik duruma, politik ve kültürel boyutlara paralel olarak değişmektedir. Dördüncü güç olan medya, her ne kadar belli güç ya da güçlerin etkisi altında veya bir gücün temsilcisi şeklindeki tanımlansa da göz ardı edilmemesi, bilinmesi ve unutulmaması gereken temel nokta; medyanın kesinlikle bir “güç” olduğudur.

Medya; insanın kendisiyle, çevresiyle, dış dünyasıyla kurduğu her tür ilişkinin toplamı olarak nitelendirilen kültürün, çağdaş değer ve normlarla yeniden şekillendirilmesinde en etkili araçlardan biri olarak kabul edilmektedir. Bu özelliği ile bireylerin yeni yaşam biçimlerine geçişte, yeni yaşam ortamlarına sahip olmalarında ve değişen yaşamın değişen araçlarını kullanmalarında onların yol göstericisi kimliğini de taşımaktadır. Yine aynı kimliğe dayanarak toplumların siyaset, ekonomi, sanat, spor ve eğlence alanlarında geleneksellikten evrenselliğe ve çağdaş normlara geçişinde de belirleyici bir rolü olduğu, özellikle son 20 yılda iyice belirginleşmiştir. (Vural, 2000:107)

Medya, kendine has geliştirdiği kültürle bütün dünya toplumlarını bu sisteme entegre etmeyi ustalıklı başarılar, farklılıkları ortadan kaldırabilmektedir. Özellikle küreselleşme bağlamında düşünecek olursak, medya bütün yerellikleri aynı potada eriterek tek bir bütün etrafında toplamayı başarmaktadır. Yani toplumun belleğini oluşturmada günümüzde kitle iletişim araçlarından daha etkin bir güç yoktur. İnsanların sosyal medya üzerinden gruplar kurarak bunları eylemlere dönüştürmesi, yine internet üzerinden darbeler yapılması veya sosyal sorumluluk projeleri gerçekleştirmek için bir araya gelebilmeleri bu araçların niteliğinden kaynaklanmaktadır.

Elektronik/görsel iletişim araçları öz ve biçim ilişkisini ters yüz ederek, görüntüye dayalı sahte bilinçler oluşturmaktadır. ”Televizyon, tamamlanmamış bir dünya sunmaktadır önümüze ve bu bizi sürekli olarak dünyayı yeniden inşa etmeye zorlamaktadır. Günlük yaşamda görülen şeyler; imgeler, nesnelere, görüntüler bir bütün ve sabittir. Oysa televizyon, daha hızlı bir şekilde bizi günlük yaşamdan uzaklaştırmakta ve böylelikle başka dünyalara alıp götürmektedir.” (Kaplan, 1991:37) Başta televizyon ve diğer kitle iletişim araçlarının dayattığı bu duruma herkes bir şekilde dâhil olmaktadır.

“Medyalar insanların bilinçli davranmalarını istemez.” (Sözen, 1997:70) Medyanın gündem belirlemedeki gücü, toplumların kaderlerinin değişmesinde bile söz hakkına vardır. Belki bireyin bile hükmedemediği yaşamına ve o yaşantının bir uzantısı olarak toplumsal yaşama kadar olan süreci düzenleyerek kendine özgü bir “ortak bilinç” oluşturabilme kapasitesine de sahiptir. Ancak bilinç oluştururken bunu bireyleri gerçek manada bilinçlendirmek değil, kendi hedefleri doğrultusunda bir bilinç üretimini sağlama amacı güder.

Genel olarak bakıldığında medyanın toplumsal kolektif belleği oluşturmadaki gücünün ne derecede önemli olduğu sonucuna varılması kaçınılmazdır. Geleneklerin bile medya sayesinde temsili (yeniden sunumu) aracılığıyla sınırların ve farklılıkların ortadan kalktığı gerçeği de aynı zamanda bu görüşün güçlenmesine katkıda bulunur. Neiger, Meyers ve Eyal medya hafızası ve temsilcisi, medyatik hafıza “temsilci” sorunlarıyla ilgili olarak, bellek temsilcisi olan kurumların ve kişilerin yetkinliklerini ve kapasitelerini etkin hale getirmeye odaklandığına vurgu yaparlar. Bunun devamında da “Kim geçmişle ilgili ortak hikâye anlatma hakkına sahiptir? Bellek temsilcileri olarak, genel veya özel medyanın yetki kaynağı nedir?” sorusunu sorarlar ve cevap olarak derler ki:

Modern ulusal kimliklerin oluşumunda kolektif anıların temel rolü, kitle kültürü ve kitle siyaseti, yeni mevcut duruma öncülük eden bütün teknolojik gelişmeler, artık akademik ve siyasi elitler için saklı değildir. Günümüzde büyük tarihsel olaylar, genel anlamı, sadece akademik ve devlet destekli yorumlarla değil, aynı zamanda televizyon, filmler ve basın yoluyla elde eder. (Edgerton & Rollins, 2001; Zandberg, 2010; Zelizer, 1992). Medya benzersiz bir yere konumlandırılmıştır: Ortak geçmişlerin anlaşıldığı ve rivayet edildiği yolları etkili kılmak isteyen çeşitli temsilciler için (siyasi aktivistler, akademisyenler, yerel toplulukların ve daha fazlası) bir kamusal alan sağlar. Diğer taraftan geçmişin anlatısında kitle iletişim araçlarının rolünü etkileyen ticari, ideolojik eğilimler olmakla birlikte, böyle bir anlatı geçmişin ve şimdinin bireysel veya kurumsal deneyimleri daima saplantılıdır. (Neiger & Meyers & Eyal, 2011)

Bir sonraki adımda; toplulukları belirlemede medyanın rolünü ve bellek temsilcisi olarak medya çalışmasıyla birlikte birbirini nasıl etkilediğini araştırarak “kolektifi tanımlama sorununu” ele alırlar. “Kolektif hafızayı birbirine bağlayan ve ilgili olan pek çok kavram, bilimsel ve akademik söylemde yer kazandığını ortaya çıkarmıştır: Hayali cemaatler '(Anderson, 1983), 'devlet ritüelleri' , 'Sivil din' ve 'icat edilmiş gelenekler "(Bellah, 1967; Hobsbawm, 1983). Tüm bu kavramlar bir paradoksa işaret eder: somut bir topluluk olarak, modern ulus üyelerine atıfta bulunmamıza rağmen, bu üyeler, ulusun diğer üyeleriyle kişisel ilişkilere sahip değildir. Bu çelişkinin çözümü, bireyler ve topluluk arasında köprü mekânlaşması olan kitle iletişim aracılığıyla bulunabilir. (Neiger, Meyers, Eyal, 2011:11)

Aslında son yıllarda gelişen ağlar, internet vs. sayesinde “kolektif bellek” yerine “medya bellek”e odaklanılmıştır. Çünkü eskiden bayramlar, ritüeller, gelenekler, kolektif anılar bugün kitle iletişim araçları olan gazete, internet ve yaygın olarak televizyon kanalıyla organize olur durumdadır. “Aynı medyadan yararlanan seyircileri şimdi ayrılmaz bağlarla bağlayan sosyal toplulukların sınırlarıdır. “Kimlik politikası” açısından bakıldığında medya, aynı anda belirlenen birden fazla kimliği diğer topluluk üyelerini bağlamak için kullanarak yönetebilir. Modern ulusal toplumlarda, medya, gündelik ve yaygın ortak hatırlama yerinin çoğunu oluşturduğundan, mümkün olan bellek temsilcileri arasında bir meta-aracı/temsilci gibi ve diğer birçok temsilcisi tarafından hikâye anlatılarının iletildiği bir alan olarak hizmet sunar.” (Neiger, Meyers, Eyal, 2011:11)

Modern toplumlarda kitle iletişim araçları yeniden yapıyı inşa etmek için en uygun araçtır. (Neiger, Meyers, Eyal, 2011:6) Aslında modern bir kitle toplumunda öncelikle kitle iletişim araçları demografik olarak farklı, coğrafi olarak bölünmüş bir halk için paylaşılan hikâyeleri yaygınlaştırmada sorumludur. (Edy, 2006:5) Bu sorumluluğu yerine getirirken bazen teknik özelliklerinden, bazen politik, kültürel, siyasi, bazen ekonomik bazen de toplumsal yapının yeniden inşa aşamasında ideolojik olarak içerisinde eksiklikler barındırır. Bu sayılan nedenlere bağlı olarak “unutturmaya” veya hatırlatırken unutturmaya yönelik bir

strateji izlediğini de unutmamak gerekir. Akıldan çıkarmamak gerekir ki; Postman’ın ifadesiyle televizyondaki her türlü söylemin üst ideolojisi eğlence üzerinden yürütülür. Bilgilendirirken, eğitirken, toplumsal belleği kurarken bile “eğlendirme” ideolojisini güden bugünün medyası kaçınılmaz olarak üstün körü anlatımlarla sözde bir kolektif bilinçle “kolektif bellek” i yeniden inşa etmektedir.

Toplumların geleneksel yapıdan kurtulma adına dünyanın tüm renklerine kucak açması, kabuklarını kırarak dışa açılması, küreselleşmenin sınırları bulanıklaştırıp hatta ortadan kaldırması, toplumlarda elbette kaçınılmaz olarak yapısal ve kültürel boyutta değişmelere yol açmaktadır. Bu değişmelerle vaat edilen özgür, fikri hür, vicdanı hür bireylerin aslında anlık ilişkilere, tüketime yönelmesi sağlanmaktadır. Onlar adına karar verme yetkisini bile elinde tutan medya ve günlük yaşamın baş tacı olan televizyon dizilerinde -özellikle sit-com’lar- insanların “ne”ye, “ne zaman” gülecekleri bile belirlemektedir.

Kitlenin düşünmesine ve sorgulamasına fırsat bırakmayacak şekilde sistematize edilen yapı, çağa göre sürekli yenilenerek, aslında “eskinin yeni versiyonu” olarak tekrar inşa edilmektedir. Sonuca dikkatle bakıldığında içerikten yoksun, kullanılan medya veya kitle iletişim aracının şekillendirdiği yeni değerler sisteminin kabullenışı göze çarpmaktadır.

Medyanın kültürel işlevleri çok önemlidir. Çünkü toplumsal gerçekliği kurabilir ve sunar. Doğrudan kültür programlarıyla ya da dolaylı olarak tüm içeriği ile kültürel şekillenmeyi, modelleyerek yönlendirir. Kültürel sürekliliği sağlayabildiği gibi toplumu kültürel değişime de yönlendirilebilir. Bir başka kültürün özelliklerini başka topluma taşıyıp benimsetebilir. (Özdemir, 1998:35)

Kitle iletişim araçlarının yapısı “en çok satan” veya “en çok reyting alan” format üzerinden yürür. Geçmişten hikâyeleri alarak kendi üslubuna uygun olarak istenmeyen tarafları çıkarıp, en çok seyredilebilir şekilde yeniden sunar. Kevin Barnhurst ve Diana Mutz da gazetecilikte son trendin tarihsel bağlamda olay yerleştirme olduğunu iddia ederler. Medya önce boşluklar oluşturur, sonra bu yarattığı boşluklara uygun dolgular yapar. Kolektif belleği de istediği yönde istediği şekilde medya araçlarını kullanarak yapabileceği kapasitesini de barındırır. Medya bir kolektif bellek oluşturur. Bunu illa olumsuz manada almamak gerekir, ancak kendi söylem diline çevirirken doğal olarak olması gerekenmiş gibi kırparak, yumuşatarak, bulanıklaştırarak verir.

Brecht ve Benjamin’in kolektifleştirici alımlamada sinemaya atfettikleri özellikler, McLuhan da televizyonla ilgili olarak belirir. Kabile tamtami olarak televizyon fikri vardır. McLuhan’ın metninin şöyle okunmayı deneyin der, Huyssen:

“Elektriğin yerine Kutsal Ruh’u geçirin, kitle iletişim aracını Tanrı diye okuyun; bu durumda ekranın küresel köyü de yeryüzünün Roma’nın egemenliğinde birleşmesine dönüşür.” (Huyssen, 1998:168)

Sinema, radyo, televizyon vb. gibi kitle iletişim araçlarının bugün durdukları noktaya baktığımızda kolektif belleği oluşturmadaki gücünü inkâr etmek imkânsızdır. Ancak televizyonun her kesimden, her yaşta insan için ulaşılabilir olması McLuhan’ın deyimiyle seyirciyi başkalarından yalıtın sinemanın aksine, televizyonun cemaat yaratma gücü vardır; televizyon dünyayı yeniden kabileleştirir. Elektronik iletişim araçları, vermiş oldukları mesajların kabul görebileceğinin amaçladıkları bir düzen ararlar. Burton medyanın kültüre yansımaları olan materyaller sağladığını ve onun bir parçası haline gelerek, kültürün sürdürüldüğü ve yansıtıldığına işaret eder. Bu yansıma ve materyaller de kültüre süreklilik sağlar.

2. TOPLUMSAL HATIRLAMA BİÇİMİ OLARAK İLETİŞİMSSEL VE KÜLTÜREL BELLEK

İletişimsel bellek, yakın geçmişe ilişkin anıları kapsar. Bunlar kişinin çağdaşlarıyla paylaştığı anılardır. En tipik örneği kuşağa özgü bellektir. Bu bellek tarihi olarak grupla bağlantılıdır, zamanla oluşur ve zamanla yok olur; daha açık ifadeyle taşıyıcıları ile sınırlıdır. Sahibi öldüğü zaman bir başka belleğe yer açar. (Assmann, 2001:54) İletişimsel bellekte bireysel anlatılar ve bir insanın ömründe yaşadığı anılara ettiği tanıklıklar sonucunda ve bilinçli, düzenli, sistematik olarak oluşturulmamış, gündelik yaşam içerisinde meydana gelen yaşam kalıntıları mevcuttur. Bireysel olarak anlatıların ön palanda olduğu iletişimsel belleğe verilecek en güzel örnek, izlerini hala üzerimizde taşıdığımız ve yaşantıların henüz taze olduğu Türkiye'nin 80'li yıllarına tekabül eden dönemidir.

İletişimsel bellek, bir nevi bugünü yaşananların "az sonrası"nın belleğidir. Bilgileri çok kolay ve hızlı bir şekilde elde ettiğimiz televizyondan geçmişe ait yaşam öykülerini dinlerken televizyonun ve tüm medyanın gerçekleri manipüle edebileceği ihtimalini de gözden kaçırmamak gerekir. Fiziksel, sosyal, ekonomik ve politik yapısından kaynaklanan bir takım unsurlar nedeniyle tümünü doğru veya bir kısmını doğru geri kalanını yumuşatarak, uyutarak veya izinin asla silinemeyeceği düşünülen olayları bile kitlesel güldürüye dönüştürerek yeniden bellekleri inşası da söz konusu olabilmektedir.

Kültürel bellek ise iletişimsel belleğin karşıtı gibi düşünülebilir. İletişimsel bellek güncele dayanırken, bugünden beslenirken kültürel bellek ise geçmişe dayanır. Kültürel bellek, gündelik olmayan olayları hatırlama organıdır. İletişimsel bellekten ayrıldığı en önemli nokta ise biçimlendirilmiş olması ve törenselliğidir. Kültürel bellek, anlamın katı kurallar içine alındığı nesneleştirmeye dayanır. Tek tek varlıkları dışarıdan etkileyen bir dalga değil, daha çok insanın kendisine kurduğu bir nesnelere dünyasıdır. Yazılı kültürlerde metinlere dayanan bellek, yazısız kültürlerde metinlerin dışında, danslar, oyunlar, gelenekler, maskeler, ritimler, yeme-içme mekânları, geleneksel giysiler, dövmeler, takılar, silahlar ve benzeri şeyler son derece yoğun olarak grubun kendisini canlandırmasının ve kendine güvenini arttırmasının törenselleşmiş biçimlerine dâhil olurlar.(Assmann, 2001:62)

Kültürel bellek kavramı içerisine bir milletin ya da toplumun sözlü, yazılı, bayramları, ritüelleri vb. kültürel öğeler de dahildir. Kültürel bellek düşünme olsun, uygulama olsun her aşamada yaşam tarzlarımız üzerindeki etkisi büyüktür. Özellikle ulus-üstü yapıların ortaya çıkmasıyla beraber ulusal kimlik tartışmaları da gündeme gelmiştir. Bu mesele artık devletin güdümünde bir mevzu olarak değil, kültürel yapılar ve kolektif bellek etrafında tartışılmaya başlamıştır. Daha çok gündeme geliş şekli azınlıkların hakları için mücadele etmeleri ve dışlanma sonucunda oluşturdukları kolektif örgütlenme bağlamında ortaya çıkmıştır. Zaten kolektif örgütlenmelerin esas amaçları; daima belirledikleri bir ideal etrafında toplanmak ve bilinçli olarak yaptıkları halk hareketidir. Bu örgütlenme şekli gerek ulusal yapılanma gerek kültürel yapılanma gerek siyasi, sosyal, ekonomik yapılanma olsun mutlaka dayandığı bir geçmişti vardır. "Çünkü ortak bir tarih yaşamak aynı zamanda ortak bir akla mensup olmak, yani aynı kimliği taşımak anlamına da gelir." (Başer, 2006:129)

Kitle iletişim araçlarının, toplumların kültürleri ve yaşam şekilleri üzerindeki etkin gücü; özgürlüklerini sınırsızca yaşadıklarını düşündükleri evlerinde, özgürlüklerinin televizyonun odadaki konumuna göre şekillenmesi, değişmez denemelerin bile değiştiğinin göstergesidir. Kültür üreticisi konumundaki televizyon, yaygın kullanım alanına sahip olması sayesinde istenildiği zaman 'unutturma' istenildiği zaman 'hatırlatma' eylemlerinin de kolayca gerçekleşmesine izin vermektedir."

3.TOPLUMSAL UNUTTURMA BİÇİMİ OLARAK TOPLUMSAL İLİŞKİLERİN BULANIKLAŞTIRILMASI VE GÖRÜNTÜ BOMBARDIMANI

Toplumsal ilişkilerin bulanıklaşmasını Marks'ın “yanlış bilinç” kavramından yola çıkılarak değerlendirmek en kestirme yol olacaktır. Şöyle ki yine kapitalizm ve onun devamında küreselleşme kavramının kürenin gündemini meşgul ettikleri günden beri, sosyal ilişkilerin sisteme bağlı olarak saptırıldığı göze çarpar. Hâkim ideoloji, gerek baskı altında tutarak, gerekse “rıza üreterek” hakikatlerin gizleyebilmektedir.

Toplum, farklı iktidarlardan bir takımadadır. (Foucault, 2005:145) Ekonomik, siyasal, endüstriyel, sosyal vb. öğelerin küreselleşmeye bağlı olarak sınır ötesine taşınması melez kültürün oluşmasına neden olmaktadır. Keskin sınırların ortadan kalktığı bu kültürde toplumsal ilişkiler de kaymalar gözlenir. Melez kültürü “insanların, kültürlerin, fikirlerin, politikanın, filmlerin, şarkıların yeni ve umulmadık kombinasyonlarından doğan dönüşümü, saf olmayışı, birbirine karışmışlığı ilan eder. Melezleşme öznelere şekillendirmekle kalmayıp aynı zamanda kendilerini yeniden ve farklı şekilde ortaya koymalarına elveren, özgül tarihlerin, geleneklerin ve kimliklerin izlerini taşıyan yeni öznelere üretir” şeklinde tanımlamak mümkündür.” (Hall, 1993: 57)

Modern dünyada “bütünsel yaşam tarzları” ne denli incelersek, onların o denli farklılaşmış, benzerlik ve farklılığın karmaşık örüntüleri ile tamamen bölünmüş olarak ortaya çıktığı açıkça görülmez mi? diye sorar, Stuart Hall. (Baudrillard, 2010:14-15) Toplumsal ilişkilerin bulanıklaşması ve sınırları belli olmayan yaşam tarzlarından bahsederken, moda kavramından da bahsetmeden geçmemek gerekir. “Geçmiş ile gelecek arasındaki daima geçici eşige tüneyen moda, en azından zirvedeki yerinin keyfini çıkardığı süre boyunca, şimdiki zamanın güçlü bir şekilde hissedilmesini sağlar.”(Connerton, 2012:67) Moda beraberinde yeniliği getirir. Yeni kavramı modanın vazgeçilmezidir. Aslında yeni olarak adlandırılan şey eskinin ‘yeniden sunumu’ndan başka bir şey değildir. Özellikle son dönemde geçmişin hatırlatılması amacıyla bugüne taşınmasını konu edinen televizyon dizileri modası göze çarpmaktadır. Diziler üzerinden toplumsal belleği canlı tutma adına yapılan geçmişin yeniden el alınışı ‘hatırlatma mı unutmama mı?’ şeklinde belli belirsiz sorulara yol açar.

Medya ve bellek sürümlerinin çokluğu dolayısıyla olaylar, onları hiç yaşamamış insanlara deneyimlenmiş gibi sunabilir. Ancak medya özgün olan ve özgün olmayan arasındaki çizgiyi bulanıklaştırabilmektedir. Kişisel anılar, aracı olan anılar ve psikolojik özellikler arasındaki “flaş bellek”i sorgulayan alana bakar. (Neiger, Oren, Eyal, 2011:13) Bu durum izleyicinin ilgisini çekmekte önemli bir yoldur. Flaş belleği sorgularken aslında sorgular gibi yaparak aksine yerleştirmek istediği temel argümanını belleklere kazır. İzleyicinin hatırlattığı sandığı seyirlikler aslında onun kanaatini değiştirme amacı taşımaktadır.

Aşırı bilgi yüklemek unutkanlığın en iyi yollarından biridir; haber medyasının işlevi ise üretmek ya da tüketmek değil, daha ziyade yakın tarih deneyiminden kurtulmak, onu mümkün olduğunca hızlı bir şekilde unutkanlık alanına göndermektir. (Connerton, 2012:89) Kitle iletişim araçları her türlü yayın yaparak en çok kişiye, en kısa zamanda ulaşarak hizmet vermektedir. Bu nedenle de her kesimden kitleye ulaşmak temel prensiptir. Ancak, “Kitle iletişim araçları ile gerçek anlamda bir toplumsal katılımı sağlamak kitlelerin elinde gibi görünmekle birlikte, uygulamada televizyon ve film gibi araçlar paylaşımcı bir iletişime hizmet etmekten çok bunu engellemektedir.” (Türkoğlu, 2003:54) Kitle iletişim araçlarından gelen mesajlara geri bildirim sağlanıyor gibi görünse de aslında seyircisi, dinleyicisi pasif konumdadır. Çünkü verilen mesajlar seyirciyi belirlenmiş bir davranış biçimine

yönlendirme amacı gütmektedir ve verilen geri bildirim yine kitle iletişim aracının verdiği mesaj üzerinden söz konusu olmaktadır.

Bir saatlik televizyon seyrinin, bir haftalık sürede zihinden atıldığını düşünecek olursak, saatlerce buna maruz kalan zihinlerin hayatlarında bu etkinin hesabını yapmak zor olmayacaktır.

4.“SEKSENLER DİZİSİ” NİN TOPLUMSAL BELLEK OLUŞTURMADAKİ GÜCÜNÜN MEDYA ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

“Seksenler” dizisinde o dönemlerde ülkenin içinde bulunduğu sosyal, ekonomik, siyasi durumuna ilişkin olarak kişiler, kurumlar ve bunlar arasındaki ilişkiler üzerinden geçmişten gelen hikâyeler konu edinilmiştir.

Klasik Türk aile yapısı üzerinden ele alınan konular bir mahalle de, mahalle kahvehanesinde, esnaflar arasında geçen diyaloglarla ve çoğunlukla günlük, sıradan yaşam biçimlerinin ifadesi şeklindedir. Dizide ele alınan karakterler günlük yaşamından sıradan insanların hikâyesini anlatmaktadır. Dizi, geçmişini bugüne taşıyan yukarıda sözünü ettiğimiz iletişimsel bellekle, yani çok yakın geçmişin hatırlanmasıyla bugün arasında irtibat kurmaya çalışır. Seksenler dizisiyle bu dönem arasındaki geçen zamanı anlatmak için kullanılan iletişimsel bellek, kısa süre önce yaşanan hatıraların tekrar gündeme taşınmasında aracı işlev görür. İletişimsel bellek, yakın geçmişe ilişkin anıları kapsamı nedeniyle belli bir kuşağa özgü belleğin canlandırılmasında başvurulacak önemli bir yoldur.

Diziyi aslında yapımcısının ifadesiyle “nostaljik” olarak adlandırmak daha doğru olacaktır. Ancak diziyi nostaljik olarak adlandırmak ve döneme ait sıkıntılı, sancılı süreçlerin, ülkenin kaderini tayin eden sosyal ve toplumsal karmaşanın ve sonrasında gelen darbenin daha geri planda kalarak ifade edilmesi, tarihini, geçmişini televizyondan öğrenen yeni kuşak için eksik kalacaktır. Üstelik bugünkü noktadan bakıldığında toplumsal olarak geçmişle hesaplaşmanın yapıldığı dönemde yeni neslin “ne” ile “neden” yüzleştiğini bilmesi için nostaljik bir dönem olarak geçiştirmek doğru olmayacaktır. Zaten yapılan ve bizim de dahil olduğumuz eleştiri bu noktadadır. Elbette geçmişe dair güzel anılar, hoş sohbetler, nerede o eski günler diyebileceğimiz zamanlar da vardır. Ancak Tayfun Atay’ın da dediği gibi “Hepsi iyi hoş, ama yine de gündelik yaşam kültürünün tüm bu parçaları, dönemin kurşun gibi ağır politik havasını arka plana itmeye yeter mi emin değilim. Diziyi itibar edecek kitle de korkarım dar olacak. Bizim kuşak ve bir üstü, yani o yılları genç ve yetişkin olarak geçirenler... Dolayısıyla 40 yaş üstüne seslenen ama kendi içinde gençliğe odaklı bir dizi ile karşı karşıyayız! (‘Sitcom’ un esasen şimdiki zaman ayarlı bir tarz olduğu ihmal edilmiş diye de not düşmeli!) Üstelik o dönem gençliğini yaşayanların çoğu için (politik, apolitik fark etmez) kâbus gibi yıllardı 80’ler. Onlar açısından “Harcandı gitti gençliğimiz ”den öte bir değerlendirmesini yapmak güç.” (Atay, 2012)

Dizide de suya sabuna değmeden günlük hayattan bireylerin klişe esprileri üzerinden seksenleri anlatmak eksik kalan taraflarındandır. Tabi ki döneme özgü olarak eğlenceli ve nesli günler hiç yoktu denemez. En azından her kesim için bunu söylemek güç olur. Soba üzerindeki kestanenin ve aile içi keyifli sohbetlerin var olduğu, her evde bulunmayan televizyondan dizileri, filmleri seyretmek için komşularla bir araya gelindiği soğuk kış geceleri muhabbetlerini anımsamak, komşunun zor gününde, dar gününde, düğününde bulunarak onure etmek, bayramların tatil amaçlı değil büyükleri ziyaret ederek kültürel değerlerin korunmasında önemli hatırlatmalar yaparak bugün unutulmaya yüz tutmuş bu değerleri hatırlattığını yok saymak haksızlık olacaktı. Merdaneli çamaşır makinesi, kaset-teyp, çocuklar

ve gençler arasında rağbet gören Tommiks romanları, ithal edilen ve bugünkü gibi o zamanlarda da kitleleri televizyon ekranlarına kilitleyen Dallas dizisi gibi gülümsemeyle hatırlanacak durumlarda mevcuttur. Ancak ülkenin kaderini tayin eden darbenin insanlar üzerinde bıraktığı derin etkileri de göz ardı etmek bu acıları yaşayanların, bugünleri sadece Tommiks’le, portakal kabukları kokusuyla veya televizyon karşısında kestane çevirerek geçmişi unutmalarını sağlamak ya da kendimiz yaşamasak bile yaşayanları göz ardı etmek mümkün değildir. En azından bu seksenler Türkiye’sinin tam ifadesi değildir.

Bilmemiz gereken medya tarafından ellenmiş gerçeğin, artık bildiğimiz -basitçe- gerçek olmadığıdır. Medyanın bize sunduğu hiçbir şey gerçek değildir. Herhangi bir gerçeğin birileri tarafından başka gerçekler arasından seçilmiş, ayrıntılardan arındırılmış, teknik kıstaslara göre sunulabilir hale sokulmuş biçimidir. (Kıvanç, 1995:68-69) Medya olmamış bir olayı olmuş gibi gösterebileceği gibi aynı zamanda bilinen bir gerçeklik üzerinden kendine has üslubuyla yeniden bir gerçeklik oluşturabilme gücüne de sahiptir. Televizyon, kendine özgü tekniğiyle olayları aktarırken, aslında yeni bir gerçeklik, “televizyon gerçekliği” yaratmaktadır. (Poyraz, 2002:22) Bu gerçekliği oluştururken insanların bildikleri doğruların yeni doğrularla yer değiştirmesi gibi tehlikeli bir duruma imkân verir. Gerçekliğine inanılan televizyonun gerçeklere ne oranda bağlı kalarak veya gizleyerek insanlara “göz” olduğu noktasına da dikkat etmek gerekir.

Dizide işlenen ana tema; darbeye giden yolda karşıt görüşlü gençlerin arasında geçen siyasi anlaşmazlıkların neden olduğu durumları, mahalledeki en müstesna, en sakin insanların bile bundan pay alarak karakollara düşmesi, bir şekilde işkence görmesi seksenlerde yaşanan keşmekeşin çok cüzi olarak yansımasıdır. Seksenler Türkiye’sini 90 kuşağı hatırlıyor olsa bile, 2000’li yılların gençliği tarihini ve geçmişini başta televizyondan ve kitle iletişim araçlarından öğrendiği için meselenin varacağı noktanın ciddiyeti de ortaya çıkmaktadır. Mustafa Mutlu’nun “Çünkü Atatürk’ün dediği gibi, tarih yazmak, tarih yapmak kadar önemlidir. Yazan, yapana sadakatle bağlı kalmazsa, değişmeyen gerçek; bir gün insanlığı şaşırtıcı bir hal alır... Senaristler sakın, “Biz tarih yazmıyoruz” demesinler, çünkü bugün o diziyi izleyenlerin neredeyse dördte üçü o günlerde hayatta bile değildi ve onlar için sizin ‘senaryo’ nuz tarihin ta kendisi!” ifadesi ile de desteklenmektedir. (Mutlu, 2007)

Tarihsel benzetmelerin özellikle politik otoriteler tarafından kullanıldığı ve bazen çok uzak geçmişin dahi, güncel meselelere atf verilirken araçsallaştırıldığı görülür. (Edy, 2006:78) Tarihte veya geçmişte yaşanan toplumsal olaylar sonraki dönemlere uzanan yolun başlangıcıdır. Bu şekilde değerlendirebileceğimiz 80 dönemini de bugün için bizim elimizdeki geçmişimizdir. Acıları bir kenara bırakarak olayları ele almak, dile getirdiğimiz durumun eksik kalmasına sebep olur. Artık 80’ler ve öncesindeki dönemlere baktığımızda dünyayı kasıp kavuran ideolojilerin içi boşaltılarak, kurulan ”yeni dünya“ düzeninin yavaş yavaş tüketim odaklı bir sisteme kaydırıldığı görülecektir.

Seksenler dizisi ‘sit-com’ olarak adlandırılan ve “seyirlik kültür”ürün temel yapısından kaynaklanan, izleyicinin günlük hayatın sıkıntılarından kurtulmak için tercih ettiği bir tür içerisinden verilmeye çalışıldığı için çok ciddi veya trajik konuları ele alamamaktadır. İşte asıl dikkate değer noktada burasıdır. Her ne kadar Türk geleneksel yapısına uymasa da Amerika’dan ithal edilen bu türün, sadece birkaç stüdyoda dış çekime ihtiyaç duymadan, maliyeti düşük olarak çekilmesi televizyon kanalları ve yapımcıları tarafından tercih edilmesinin neden olmaktadır.

“Seksenler” dizisinde duygulara seslenerek geçmişe özlem ve rağbeti artırması, konuların gündelik yaşam içerisindeki insan ilişkilerinden yola çıkılması, işlenen konuların izleyiciye

zararsız ve acı vermeyecek şekilde ele alınmasıyla, bir komedi türünün yerine getirmesi gereken tüm şartları fazlasıyla sağlamaktadır.

SONUÇ

İçinde yaşadığımız dünyanın bize sunduğu olanaklarla, istediğimiz, merak ettiğimiz hemen hemen her bilgiye, çok hızlı bir şekilde ulaşabilmekteyiz. ‘Bilişim Çağı’nda yaşamının getirdiği avantajla, dünya adeta ayaklarımızın altına serilmiştir. Her ne kadar Frankfurt Okulu’nun temelde eleştiri getirdiği nokta olan sanatın bile teknik imkânlarla yeniden üretildiği çağda sıradan hale geldiği ve ‘aura’sını kaybettiği düşüncesini taşıyıcılar da, bugün gelinen noktada teknolojinin ‘aura’sı herkesi büyülemekte ve karşı konulamaz bir güç konumundaki yerini daima elinde tutmaktadır. Herkesin bir şekilde eleştirdiği ancak kendini geri alamadığı yapının vazgeçilmezliği, belki insan doğasına en uygun sistem olması belki de gerçekten büyüleyici bir güce sahip olan kitle iletişim araçlarının yapısından kaynaklanmaktadır. Özellikle de ömrümüzün her anını gezerek geçirdiğimizi düşünsek, ayak basamayacağımız yerleri dahi gözümüzün uzantısı olan televizyondan her an seyredabilmekteyiz.

Günden güne devrim gerçekleştiren teknoloji sadece belirli bir toplumun değil, tüm dünyanın yaşam biçimlerinden, tüketim alışkanlıklarına, sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik alanlarda yaşadığı değişiklik ve yeniliklerden psikolojik alan kadar hemen hemen her maddede etkisini gösterir. Gerçekliğinden şüphe duyulması sağlanan milli ve manevi değerler, yine şüpheye neden olan araçlar üzerinden giderilmeye çalışılmaktadır. Bu noktada tarihi yapma ve yazma rolü, gönüllü olarak kitle iletişim araçları tarafından gerçekleştirilir.

“Gelişen teknolojiyle birlikte “modern toplum yalnızca nesnelere ve insanları şeyleştirmedi; anılarımızı ve toplumsal hafızayı da “şey”lestirdi. Tarih, “iktidar seçkinlerinin”, kitle iletişim araçlarının elinde, tüketilebilir bir şeye dönüştü. Kitleleştirilerek kullanıma sunulan yalnızca imajlarımız değil; tarihimiz de kitlesel imajlar yığına dönüştürüldü. Bütün değerlerin her gün yıkılıp, değişen tüketim mallarına göre yeni baştan düzenlendiği bir ortamda, tarih de her gün değişen kalıplara göre kurgulandı ve yapay bir bellek oluşturuldu.” (Emir, 2003:151)

Siyasetin, ekonominin, sosyal yaşamın içinde şekillendiği tüketim kültürüne dâhil olan ‘kültür’ bile artık endüstriye uygun olarak, ticari kaygılar gölgesinde yeniden sunulmaktadır. “Bir toplumdaki bazı gruplar, kurumlar ya da kişilerin bazı deneyimlerinin, tanınabilir senaryolarla ve ahlaki bir boyutla (bir değerlendirmeye tabi tutularak) yapay bir biçimde anımsanmasıdır. Bu tanıma göre toplumsal bellek yapaydır, çünkü her şeyden önce insanlar tarafından oluşturulmaktadır. Tüm anıların özel art niyetlerle bilinçli olarak hafızaya dâhil edilmesi söz konusu olmasa da bu “insan yapımı” yönünü vurgulamak özellikle geçmişin anımsanmasının doğal ve yansız bir işlem olmadığını belirtmek içindir.” (Türkoğlu, 2000:159-160)

“Seksenler” dizisi toplumsal bellek aktarıcısı olarak işlevini tam olarak yerine getiremese de, kültürel olarak değişimi, dönüşümü hatırlatması, akıllara en azından bir soru işareti düşürmesi bakımından hatırlatıcı niteliği vardır. Ancak “Seksenler” dizisinde izlenmekte olan şeyler, kültürel bir yansıma ve belleğin yeniden canlandırılması olarak algılanırken öte taraftan yapay bir bellek oluşturulduğunun farkına varmak mümkün olmamaktadır. “Belki tek bir mesaj derin bir iz bırakmıyor; ama insanlar bu araçlara bütün ömürleri boyunca açıklar. Zihinlerin ve vicdanların biçimlenişi bu süreklilik içinde gerçekleşiyor.” (Kaplan, 1991:239)

Peki, “Seksenler Dizisi’nde mutlaka trajik bir öykü mü olmalıydı? Bir toplumun kaderinde çok önemli rol oynayan bir dönemden bahsediliyorsa, olaylara biraz daha hassas bakılmalıdır. Zira belleklerin yeniden inşasının söz konusu olurken eksik anlatım yapılması, olayların manipüle edildiği sonucuna vardırılabılır. Ele alınan toplumunun belleği tazelenirken Türkiye’deki seksen dönemi, sadece merdaneli çamaşır makinesi, teyp çalar, siyah-beyaz televizyon veya sobadan ibaret değildir. Geleceğe sağlam bakmak için geçmişin, tüm toplum üyelerince ele alınıp tartışılması ve ortak akılda buluşulması gerekir. Bunun içinde acı veya tatlı hatıraların yok sayılması yerine, tüm yaşanmışlıkların yarınlara umut olması için tartışılıp, sağlam zemin üzerine oturtulması zorunluluğu vardır.

İnsanoğlu kendi gücünü keşfettiği günden bu yana değişmez denem olgu ve değerlerin bile değişimini kendi eliyle gerçekleştirmiştir. Kendi oluşturduğu kültürel ve sosyal sistemleri ilk olarak kurmuş sonra eleştiri getirmiştir. Daha sonra kendi ürettiği bu yapıların ve bu yapıların neden olduğu insan ilişkilerinin yapaylığından şikâyet etmeye başlamıştır. Bunlara çözüm olarak kaçmaya çalıştığı geçmişine, sonrasında koşmaya başlamıştır. Ancak hiçbir şeyi yerli yerinde bırakmadığı için her şeyi eskisi gibi bulması da mümkün olamamaktadır.

Kitle iletişim araçları, kitleleri, yarattığı sanal gerçeklikler üzerinden kontrol ederek, yaşanan toplumsal kopuşu, yine kendi aracılığıyla, yeniden inşa yoluyla kolektif bilinç ve kolektif bellek üzerinden oluşturmaya çalışmaktadır.

KAYNAKÇA

- Assmann, Jan.** (2001). Kültürel Bellek. (Çev. Ayşe Tekin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Atay, Tayfun.** Kasvetin Komedi: 'Seksenler', Radikal Gazetesi, 05.02.2012 .
- Başer, Sait.** (2006). Toplumsal Akıl Anlamak. İstanbul: Ataç Yayınevi.
- Baudrillard, J.** (2010). Kötülüğün Şeffaflığı. (Çev. Işık Ergüden). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J.** (2010). Tüketim Toplumu. (Çev. Hazal Deliçaylı&Ferda Keskin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Boym, Svetlana.** (2009). Nostaljinin Geleceği, (Çev. Ferit Budak Aydar), İstanbul: Metis Yayınevi.
- Bozkurt, Veysel.** (2005). Değişen Dünyada Sosyoloji İstanbul: Aktüel Yayınları.
- Connerton, Paul.** (2012). Modernite Nasıl Unutturur?. (Çev. Kübra Kelebekoğlu), İstanbul: Sel Yayınları.
- Çıkla, Selçuk,** (2004). Kültür Değişmeleri ve Servet-i Fünûn Romanı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Edy, Jill .** (2006). Troubled Pasts. Philadelphia: Temple University.
- Foucault, M.** (2005). Özne ve İktidar. (Çev.: I. Ergüden ve Osman Akinhay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hall, Stuart.** (1993). “Melez Şahsiyetlerimiz”, (Çev. Özgür Gökmen), Birikim Dergisi, (Sayı 45-46). 54-57.

- Hazar, Murat**, (2002) "Medyanın Sosyolojik İşlevlerinden Gündem Kurma", Gazi Üni. İletişim Dergisi, (Sayı: 16). 47-69.
- Huyssen, Andreas**. (1999). Alacakaranlık Anıları. (Çev. Kemal Atakay). İstanbul: Metis Yayınları.
- Kaplan, Yusuf**. (1991). Enformasyon Devrimi Efsanesi. Kayseri: Rey Yayınları.
- Karabıyık, Sema**. Yerli Diziler Aracılığıyla Manipülasyon, Yeni Şafak Gazetesi. 8 Eylül 2012.
- Kıvanç, Ümit**. (1995). "Meydanı Boş Bırakmayalım". Birikim Dergisi. (Sayı 68-69). 30-38.
- Mutlu, Mustafa**. Hatırla Sevgili... Ama Lütfen Doğru Hatırla. Vatan Gazetesi. 28.01.2007.
- Mutlu, Erol**. (1998). İletişim Sözlüğü. Ankara: Ark Yayınları.
- Neiger, M. Meyers, O. Eyal, Z.** (2011). On Media Memory, [Elektronik Sürüm]. Palgrave Macmillan.
- Özdemir, Sadi**. (1998). Medya Emperyalizmi ve Küreselleşme, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özkalp, Evren**. (2001). Sosyolojiye Giriş. Eskişehir: T.C. Anadolu Üni., ,Eğt., Sağ. Ve Bil. Arş. Vak.
- Poyraz, Bedriye**. (2002). Haber ve Haber Programlarında İdeoloji ve Gerçeklik. Ankara: Ütopya Yayınları.
- Schudson, Michael**. (1997). "Dynamics of Distortion in Collective Memory", Memory Distortion, How Minds, Brains and Societies Reconstruct the Past, (Ed.) Daniel Schacter, Cambridge, London: Harvard University Press,
- Sancar, Mithat**. (2007). Geçmişle Hesaplaşma. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sözen, Edibe**. (1997). Medyatik Hafıza. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Theodor, Adorno, Horkheimer Max**. (1996). Aydınlanmanın Diyalektiği. (Çev. Oğuz Özügül), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Türkoğlu, Nurçay**. (2000). Görü-Yorum, Gündelik Yasamda İmgelerin Gücü. İstanbul: Der Yayınları.
- Türkoğlu, Nurçay**. (2003). Kitle İletişimi ve Kültür. İstanbul:Naos Yayınları.
- Vural, Ali, Murat**. (2000). "Medyanın Kültürel Kalkınmayı Sağlama ve Eğitim İşlevi", İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (Sayı: 10). 105-113.